

Iván Bertényi jun.

AZ ELSŐ MAGYAR NEMZETI KIRÁLY A HABSBURG-HÁZBÓL?

IV. Károly és a magyarok

Ferenc Ferdinánd főherceg 1904-ben azt írta, hogy „jeder Ungar, ob Minister, ob Fürst, ob Cardinal, ob Bürger, ob Bauer, ob Häusler, ob Hausknecht ein Revolutionär und eine Canaille ist”.¹ Ha a trónörökös nyers kifakadásának stílusa túlzónak számít is, a korabeli Bécsben sokan mások is úgy vélekedtek a magyarokról, hogy a dinasztia iránti hűségük nagyon is gyenge lábakon áll. Számukra az 1848/49-es küzdelmek mellett ezt a vélekedést igazolta, hogy a magyarok az előző 300 évben visszatérően fellázadtak a császár ellen, és a 17. században Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, majd Thököly Imre vezetésével szálltak szembe Béccsel, majd azután II. Rákóczi Ferenc 8 éven át harcolt a császári hatalommal szemben.² Ráadásul a magyarok körében ezeknek a küzdelmeknek az emlékezete még az 1867-es kiegyezés után is pozitív volt, és az ellenzék vezető ereje, a perszónaluniót zászlajára tűző Függetlenségi és 48-as Párt élen járt a dinasztia trónfosztását 1849-ben kimondó Kossuth Lajos kultuszának ébrentartásában. Mindez zavaróan hatott az 1867-ben törvényesen megkoronázott magyar király, Ferenc József tiszteletére is, elvégre ő volt az, aki 1849-ben a magyarok legyőzése után véres megtorlással igyekezett megtörni a magyarok ellenállását.

De vajon a magyaroknak valóban az volt a legfőbb nemzeti céljuk, hogy megszabaduljanak a számukra idegen dinasztiától, és Magyarország elnyerje teljes függetlenségét? Az 1918. őszi események mintha ezt támasztanák alá, hiszen a 48-as párt vezére, Károlyi Mihály gróf hatalomra kerülése után napokon belül (november 16-án) Magyarország független népköztársasággá alakult, és szimbolikus tettekben is megtörtént a

¹ Robert A. KANN: Franz Ferdinand, der Ungarfeind? In: Ders. (Hrsg.): *Erzherzog Franz Ferdinand. Studien*, Wien, 1976, Verlag für Geschichte und Politik, 114-115.

² Vö. Ferenc Ferdinánd 1895. november 25-i éles megfogalmazásával: „*Warum hätten sich (...) die Ungarn stets mit den Feinden des Habsburgs verbündet? (...) Was sagen die Jahre 48, 59, 66, was Namen wie Zapolya, Bethlen Gabor, Rákóczy, Kossuth, Klapka etc.etc.?*” Idézi: Robert A. KANN: Franz Ferdinand, der Ungarfeind? In: Ders. (Hrsg.): *Erzherzog Franz Ferdinand. Studien*, Wien, 1976, Verlag für Geschichte und Politik, 118.

szakítás a Habsburg múlttal.³ A Fővárosi Közmunkatanács döntései nyomán a Ferenc Józsefről, Rudolf koronahercegről, de még a magyarok körében amúgy népszerű Erzsébet királynéről elnevezett utcák és terek új nevet kaptak. Ez lett a sorsa az 1916-ban az új uralkodópárról elnevezett utaknak is: a Károly királyról elnevezett belvárosi körút-szakasz Népkörút, a Zita királynéről elnevezett budai út pedig Várkert-rakpart lett.⁴ Amikor pedig 1921. októberben Károly másodszer is megkísérelte visszafoglalni magyar királyi trónját, a Horthy kormányzóhoz hű csapatok és önkéntesek Budaörs mellett lövésekkel fogadták. Károlyt ezt követően szállították a britek Madeira szigetére. Alig hagyta el Magyarország területét, a magyar parlament elfogadta a „*IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről*” szóló 1921. évi XLVII. törvényt.⁵

Mégis, ha ezekből a tényekből azt a következtetést vonnánk le, hogy a magyarok alapvető Habsburg-ellenessége Károly esetében is érvényesült, tévednénk. Mert Magyarországon létezett és létezik egy másik, a Habsburgokkal nem ellenséges hagyomány is. Hiszen ha olyan egyöntetű volna a mai Magyarországon az egykori dinasztiaival szembeni ellenséges érzület, a mostani kormány nem nevezett volna ki két Habsburg főherceget is nagykövetnek.⁶ És a történetileg amúgy nem a Habsburg-hűséggel jellemezhető Független Kisgazdapártban sem merült volna föl a rendszerváltozás időszakában, hogy Habsburg Ottó legyen a köztársasági elnöki posztra.⁷

De a Habsburg-dinasztia tagjai már a két világháború között is komoly közéleti pozíciókat töltöttek be Magyarországon. József főherceg közel tíz éven át a Magyar

³ Ennek leglátványosabb, forradalmi eseményeként lerombolták a Budát 1849-ben a honvédsereggel szemben védő Hentzi tábornok tiszteletére emelt emlékművet, amely már korábban is a magyarok támadásainak keresztútjában állt. Pl.: A Hencziszobor megsemmisítése. In: *Pesti Hírlap*, 1918. november 3., 7. A szobor maradványainak ismételt, szimbolikus megsemmisítésére is sor került a forradalmi napokban egy népgyűlés keretében az Országház előtt, amit a korabeli filmhíradó is megörökített: <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5344>.

⁴ VÖRÖS Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. In: *Budapesti Negyed* 29–30. (2000), 3–4. szám, 144–172.

⁵ Miklós ZEIDLER: Charles IV's attempted returns to the Hungarian throne. In: Andreas GOTTMANN (Hrsg.): *Karl I. (IV.), der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Wien, 2007, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 269–284.

⁶ Habsburg György 2020 éve óta Párizsban (<https://www.die-tagespost.de/politik/ein-dynamischer-habsburger-als-botschafter-in-paris-art-214451>), Habsburg Eduard pedig 2015 óta a Szentszéknél képviseli Magyarországot (<https://www.erzdioezese-wien.at/site/home/nachrichten/article/44183.html>).

⁷ Vö.: <https://habsburgottoalapitvany.hu/de/otto-von-habsburgs-staatsoberhaupt-nominierung-im-jahre-1989/>

Tudományos Akadémia elnöke volt,⁸ és a felsőház visszaállításáról rendelkező 1926. évi XXIV. tc. is jelentős közéleti szerepet biztosított a volt uralkodócsalád magyarországi tagjainak.⁹

A dinasztia 1921-es trónfosztása ellenére a szakítás messze nem volt olyan éles, mint Ausztriában, vagy különösen az utódállamokban. Az utódállamok egész létüket azzal ideologizálták meg, hogy a Habsburgok elnyomó uralma alatt meg voltak akadályozva nemzeti fejlődésükben, s így a „népek börtönéből” való kiszabadulás nemzeti történelmük legnagyobb, pozitív fordulata, azaz a Habsburgok ezekben a nacionalista narratívákban egyértelműen a lehető legnegatívabb szerepet töltötték be.¹⁰

Bár az I. világháború után Magyarország is független állammá vált, ám ezt nehéz volt a történelem pozitív fordulatának tekinteni. A Habsburg-birodalom összeomlása egyben a magyar királyság széthullását is jelentette. A trianoni békeszerződésben (1920. június 4.) megpecsételt folyamat eredményeként Magyarország korábbi területének kétharmadát, lakosságának több mint felét elveszítette, és idegen államok uralma alá került a magyar népesség közel egyharmada.¹¹ Az eseményeket a kommunistáktól a szélsőjobboldalig minden politikai erő a modernkori magyar történelem legnagyobb nemzeti tragédiájaként értékelte,¹² s ehhez képest bármiféle korábbi Habsburg elnyomás csekélyebb jelentőségűnek tűnt.

A modern, ideológiamentes kutatások már azt hangsúlyozzák, hogy a mindenkori magyar elit igenis rá volt utalva a Habsburgokkal való együttműködésre (előbb az oszmán birodalom elleni élethalálharc, majd a pánszlávizmustól és az oroszoktól való félelem miatt), és a felkelések célja soha nem az elszakadás, hanem a birodalmon belüli magyar önállóság tiszteletben tartásának kikényszerítése volt. (Erre utal a magyar szabadságharc kifejezés is.) Mindebből következően a magyarok csak abban az esetben voltak „forradalmárok” és „felségáruelők”, ha úgy érezték, a Habsburg-uralkodó nem tartja tiszteletben jogaikat. Ellenkező esetben azonban lehetett számítani a magyarok lojalitására.

⁸ Erzherzog Josef, der neue Präsident der Akademie. In: *Pester Lloyd, Morgenblatt*, 11. März 1936, 8.-9. S.

⁹ „A felsőháznak tagjai a Habsburg-Lotharingiai családnak azok a férfitagjai, akik a huszonegyedik életévüket betöltötték és állandóan az ország területén laknak.” 12. §

¹⁰ Vö. pl. Joachim BAHLKE: Historische Reflexion und politische Legitimation. Die Verfassungsgeschichtsschreibung Kamil Kroftas in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. In: Ders.: *Erinnerungskonkurrenz. Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Frankfurt/M., 2016. Peter Lang, 393–413.

¹¹ Ignác ROMSICS: *Der Friedensvertrag von Trianon*. Herne, 2005, Schäfer, 209-214.

¹² Vö.: ROMSICS Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Tanulmányok. Budapest, 1998, Osiris.

Érdemes ebből a szempontból idézni Károly kabinetigazgatójának, Arzhur Polzer-Hoditznak az emlékiratait. Szerinte az a tény, hogy a Habsburg-házból való magyar királyok nem beszéltek magyarul, nem laktak Magyarországon és tanácsadók is idegenek voltak, érthetővé tette, *„daß die Bestrebungen der Magyaren stets dahin gingen, sich eine weitestgehende Selbständigkeit gegenüber Österreich zu sichern, beziehungsweise zurückzuerobern. (...) Die Geschichte des Verhältnisses Österreichs zu Ungarn ist eine nahezu ununterbrochen Kette derartiger mehr oder weniger impetuoser Losreißungsbestrebungen.”*¹³ Ugyanakkor Polzer-Hoditz arra is felhívta a figyelmet, hogy a magyarok több alkalommal kifejezetten lojálisan viselkedtek, főleg, ha Bécs képes volt figyelembe venni a magyarok érzékenységeit, mint az történt Mária Terézia vagy éppen Erzsébet királyné esetében. Szerinte, *„wenn man näher zusieht, erkennt man, daß die Magyaren im Grunde nichts anderes wollten als ein solches Verhältnis zur Krone, bei welchem sie die ihnen im Herzen liegenden loyalen Gefühle zum Herrscherhaus mit ihrer glühenden und stolzen Vaterlandsliebe vereinigen konnten. Hätte man dafür das richtige Verständnis gehabt, was den Magyaren die durch eine tausendjährige Tradition geheiligte Verfassung, was für sie der König, der Träger der heiligen Stephanskronen, bedeuten und / wären vor allen die persönlichen Beziehungen der Dynastie zu Ungarn engere geworden, (...) und hätte man noch manches andere in richtiger Behandlung der ungarischen Volksseele getan, so wäre es gewiß nicht geschehen, daß die Ungarn ihrer dynastischen Loyalität den Nationalpatriotismus voranstellten.”* *„Kaiser Karl hat diesen Gedanken in Gesprächen mit mir wiederholt eingehend besprochen (...) Er wäre gewiß der erste Habsburger gewesen, der es verstanden hätte, ein König von Ungarn in dem Sinn zu sein, der den historischen Traditionen des alten Königreichs und den durchaus loyalen und vornehmen Wünschender Ungarn entsprochen hätte.”*¹⁴

Milyen jelei voltak annak, hogy Károly igyekezett megfelelni ennek a programnak? Mit tett annak érdekében, hogy elnyerje a magyarok rokonszenvét? Igyekezett például lehetőleg gyakran megfordulni Magyarországon, és a személyes találkozások segítségével megkedveltetni magát a magyarokkal. Már nem sokkal a háború megindítását követően

¹³ Arthur Graf POLZER-HODITZ: *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs.* Mit einer Einleitung von Universitätsprofessor Dr. Wolfdieter BIHL. 2. Auflage. Wien, 1980, Amalthea, 111-112.

¹⁴ Arthur Graf POLZER-HODITZ: *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs.* Mit einer Einleitung von Universitätsprofessor Dr. Wolfdieter BIHL. 2. Auflage. Wien, 1980, Amalthea, 113-114. (Kiemelés tőlem – B. I.)

feleségével együtt három napot Budapesten töltött azzal az egyértelmű szándékkal, hogy megismerje a legfontosabb magyar vezetőket, és a magyar elit is megismerhesse őt.¹⁵ Ahogy máshol, úgy Magyarországon is sor került arra, hogy egy különösen nagy csapást szenvedett települést személyesen keressenek fel: a szinte az egész kisvárost elpusztító 1917. május 21-i gyöngyösi tűzvész után Károly és Zita már a következő napokban ide utazott és segélyeket osztott.¹⁶ 1917. augusztus 20-án pedig a magyar kormányválság miatt amúgy is itt tartózkodó király személyesen vett részt a Szent István napja alkalmából rendezett ünnepélyes körmeneten,¹⁷ amire 1903 óta¹⁸ nem volt példa.

Károly, Zita és Ottó koronaherceg 1918. július 17-i egynapos pozsonyi látogatásánál¹⁹ is nagyobb szabásúnak tervezték Károly debreceni látogatását 1918. október 23-án. Nem csupán az új egyetemi épület fölvatásán vett részt a király, hanem egy református istentiszteleten is, ugyanabban a Nagytemplomban, ahol 1849-ben Kossuth vezetésével kimondták a Habsburg-dinasztia trónfosztását.²⁰ Ezt a gesztust akár történelmi kibékülésként is értékelhetjük.

De vajon mennyire voltak hatásosak ezek a gesztusok? Elhitték a magyarok, hogy Károly – szakítva elődeinek hibáival – valóban odafigyel a magyar nemzeti érzelmekre, és igyekszik *„ein König von Ungarn in dem Sinn zu sein, der den historischen Traditionen des alten Königreichs“* entspricht?

Apponyi Albert gróf, a 48-as párti ellenzék mérsékelt szárnyának veterán vezetője, 1917–18-ban Károly király vallás- és közoktatásügyi minisztereként tevékenykedett. A király halálát követően tartott emlékbeszédében úgy vélekedett, hogy Károly *„volt, vagy ha úgy tetszik, ő lett volna az az uralkodó, akire vártunk, akiben megvolt az éleslátás és a lelki erő, hogy megrögzött hagyományokkal szakítva, megadja e nemzetnek a nemzeti élet teljességét és ezzel erkölcsi épségét, minden problémája egészséges megoldásának lehetőségét.”*

¹⁵ Das Thronfolgerpaar in Budapest. In: *Pester Lloyd, Morgenblatt*. 3. August 1914, 5-6.; Das Thronfolgerpaar in Budapest. In: *Pester Lloyd, Morgenblatt*. 4. August 1914, 4.; Das Thronfolgerpaar in Budapest. In: *Pester Lloyd, Morgenblatt*. 5. August 1914, 7-8.

¹⁶ Vö.: *Gyöngyösi Phönix. Az 1917. május 21-én Gyöngyösön pusztított tűzvész emlékére*, szerk. SZÉKELY Jenő, Gyöngyös, Róvó nyomda, 1918.

¹⁷ Der König in Budapest. In: *Pester Lloyd, Abendblatt*. 20. August 1917, 6.

¹⁸ Szent István napja. In: *Pesti Hírlap*, 1903. augusztus 21., 2-3.

¹⁹ A látogatásról készült film ma is megtekinthető: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/1060023356>

²⁰ Az események összefoglalója: A debreceni egyetem felavatása. In: *Debreczeni Képes Kalendárium az 1919-ik közönséges esztendőre*. Tizenkilencedik évfolyam. Debreczen, [1918,] Debreczen sz. kir. város és a Tiszántúli ref. egyházkerület könyvnyomda-vállalata, VI–XVI.

Apponyi szerint Károly volt a legjobb, legmagyarabb Habsburg, aki „*négyszáz esztendő óta az első igazán nemzeti király*” volt.²¹

Vajon az 1920-as évek királpárti mozgalmának egyik vezetőjét megtévesztették a magyarbarát gesztusok? Vagy érzékelhetett magyarbarát *tetteket* is Károly részéről? Apponyi és mások nagy jelentőséget tulajdonítottak annak az ígéretnek, amit Károly 1918 januárjában tett: a világháború után sor kerülhet a közös hadsereg kettéválasztására. A függetlenségi párti politikusok számára ez azt jelentette, hogy a király támogatásával azon a területen is megvalósulhat a magyar önállóság, ami Ferenc József számára tabunak számított. Más kérdés volt, hogy az ígéretet nem követték tettek, sőt, a reformmal kapcsolatban nem jött létre megegyezés sem,²² így Károly engedékenyebb hozzáállása végső soron csak jóindulatát és rugalmasságát igazoló gesztusnak bizonyult.

Ennél nagyobb hatással volt a magyar politikai elitre az a tény, hogy az 1918. október 17-i *Völkermanifest* kibocsátását megelőző egyeztetések során az uralkodó nem csupán ahhoz járult hozzá, hogy a birodalmi reform Magyarországra nem lesz érvényes, hanem ahhoz is, hogy az átalakuló Ausztria és Magyarország a jövőben perszonáluniós kapcsolatban lesz,²³ ami a magyar függetlenségi párti ellenzék évtizedek óta hangoztatott fő követelése volt. Ráadásul itt nem valamiféle jövőbeli ígéretről volt szó, hiszen az uralkodó előzetes jóváhagyását is bírva Wekerle miniszterelnök már a képviselőház október 16-i ülésén bejelentette, hogy a még nyilvánosságra sem hozott (!) ausztriai változások elkerülhetetlenné teszik, hogy „*politikai, gazdasági és védelmi rendszerünket a perszonális unió alapján önállóan és függetlenül rendezzük*”, mindazonáltal a *Pragmatica sanctio* által előírt kölcsönös védelem fenntartásával.²⁴ A magyar minisztertanács október 20-i ülésén

²¹ *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról.* Elmondotta Gr. APPONYI Albert elnök. A Szent István Akadémiának IV. Károly király emlékezetére szentelt 1922. évi április hó 9-iki rendkívüli ülésén. Budapest, 1922, Stephaneum nyomda, 7. és 11.

²² BALLA Tibor: Az önálló magyar hadsereg kérdése a kiegyezéstől az első világháború végéig (1867–1918). Közös haderő kontra magyar nacionalizmus. In: *Honvédségi Szemle – Hungarian Defence Review*, 146 (2018), 3. szám, 129–140., különösen 136–139.

²³ A *Völkermanifest*ről: Helmut RUMPLER: *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches.* Wien, 1966, Verlag für Geschichte und Politik; Roman Hans GRÖGER: *Oktober 1918. Vorgeschichte und Folgen – ein Beitrag zum 100. Jahrestag des Völkermanifests.* Horn, 2018, Verlag Berger; Ifj. BERTÉNYI Iván: Az 1918. október 16-i *Völkermanifest* és következményei. In: *Magyarország 1918. Az Osztrák–Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország utolsó éve.* Budapest, 2020, Ifj. Gróf Andrássy Gyula Alapítvány, 78–129.

²⁴ Wekerle beszédét ismerteti: GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918.* Budapest, 1934, Magyar Szemle Társaság. Második kötet, 378–379.

elfogadták az ezt részletesen szabályozó törvénytervezetet,²⁵ ami azonban már nem kerülhetett a parlament elé.

Érdekes megfigyelni Károly érvelését, amellyel egyfelől visszautasította azokat az osztrák javaslatokat, hogy az etnikai föderalizálást terjesszék ki Magyarországra is,²⁶ másfelől elfogadta a magyar perszonáluniót.²⁷ Mindkét esetben abból indult ki, hogy alkotmányos királyként kötelessége betartani a törvényeket, amire a koronázás során esküt is tett. Úgy tűnik tehát, hogy a koronázás kulcsfontosságú esemény volt Károly számára. Miközben Ausztriában az előző császár halálával végső soron automatikusan ment át a hatalom az utód kezébe, és semmilyen koronázási ceremóniára nem került sor, addig Magyarországon a király koronázás sokszázados hagyományú ceremóniaként nélkülözhetetlen volt az uralkodás megkezdéséhez. A koronázás ugyanis szimbolikusan a király és a nemzet közös akaratnyilvánításának volt tekinthető arra nézve, hogy közös erővel fogják az országot kormányozni. A koronázás előtt a király aláírásával ellátott hitlevelet adott ki (melynek szövege hosszú ideje azonos volt) arról, hogy betartja Magyarország sarkalatos törvényeit. A koronázási ceremónia részeként pedig nyilvános esküvel erősítette meg, hogy Magyarország törvényeit és szokásait be fogja tartani uralkodása során. Tekintettel arra, hogy a koronázás egyszerre volt világi és egyházi szertartás az esztergomi hercegprímás főszereplésével, az eskü nem csupán a nyilvánosságnak szólt, hanem transzcendentális jelleget is öltött.²⁸

²⁵ A minisztertanács jegyzőkönyvének vonatkozó részét, a törvénytervezetet és annak indoklását közli: *Az első világháború*. Szerk.: SZABÓ Dániel. Budapest, 2009, Osiris Kiadó. (Nemzet és emlékezet), 130–135.

²⁶ „Der Kaiser fühlte sich in dieser Hinsicht gebunden durch den ungarischen Krönungseid, dessen Ablegung geschickte ungarische Staatsmänner erwirkt hatten, er bezeichnete insbesondere die Zuweisung der Slowaken zum Gebiete des tschechischen Volkstammes als ganz und gar unmöglich – 'nicht zu reden davon!' – emlékezett vissza a Völkermanifest megszövegezésében aktívan közreműködő osztrák belügyminisztériumi tisztviselő. Johann Andreas Freiherr von EICHHOFF: Die Wahrheit über das Oktobermanifest. In: Neues Wiener Journal, 1935. március 31., 5–6. Károly az 1918. október 15-i tanácskozás megnyitásakor is szóba hozta magyar koronázási esküjét az uralkodó, azzal, hogy „an dem er unverbrüchlich festzuhalten gedenke”. Max HUSSAREK von Heinlein: Das kaiserliche Manifest vom 16. Oktober 1918. Niederschrift vom 1. bis 20. April 1920. Nachlass Max Hussarek-Heinlein. Idézi: Helmut RUMPLER: Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches. Wien, 1966, Verlag für Geschichte und Politik, 56.

²⁷ „Alkotmányos király vagyok, az alkotmány értelmében perszonál unió fog következni” – mondta 1918. október 10-én Sztérényinek. *Régmult idők emlékei. Politikai feljegyzések*. Írta báró SZTERÉNYI József. Budapest, 1925, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 128. „nemzeti király vagyok, a perszonál-unio engem nem ijeszti” – jelentette ki másnap Apponyinak. *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról*. Elmondotta Gr. APPONYI Albert elnök. A Szent István Akadémiának IV. Károly király emlékezetére szentelt 1922. évi április hó 9-iki rendkívüli ülésén. Budapest, 1922, Stephaneum nyomda, 7–8.

²⁸ A Károly koronázásáról fennmaradt filmfelvételen is jól látszik, hogy a király a Szent Koronával a fején, Szent István palástjával a vállán egy koronázási eskükeresztre teszi le az esküt, aminek szövegét maga a hercegprímás olvasott fel számára. – Az 1916-os koronázás legalaposabb leírása és elemzése: MACZÓ Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepsége Budapesten 1916 végén*. Budapest, 2018, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

A nemzet nyilvánossága és végső soron Isten színe előtt letett eskü nyílt és tudatos megszegése a király részéről komoly politikai ellenállást vont volna maga után. Nem véletlen, hogy a magyar alkotmányos berendezkedés megváltoztatására törő Ferenc Ferdinánd nem akarta magát megkoronáztatni mindaddig, amíg uralkodói rendeletekkel nem tud olyan új helyzetet teremteni (elsősorban a választójog kibővítésével és a magyarországi nemzetiségek támogatásával), hogy azután az erőszakosan átalakított új magyar berendezkedésre már nyugodt lelkiismerettel letehesse az esküt,²⁹ az 1790/91. évi III. tc. által előírt, elődje halálától számított hat hónapon belül.

Károly azonban nem várt fél évet, hanem trónra lépését követően szinte azonnal jelezte, hogy kész minél előbb megkoronáztatni magát. Miért nem kívánt élni a nagybátyja által fontolgatott birodalmi reformmal a legkedvezőbb helyzetben, rögtön trónra lépésekor, amikor egy feleségének tett korábbi megjegyzése alapján szerinte a föderális jellegű berendezkedés lenne a legjobb a birodalom számára?³⁰ Miért nem hallgatott azokra a figyelmeztetésekre,³¹ amelyek a koronázás időpontjának elhalasztását javasolták?

Nos, elsődlegesen azért, mert 1916 végén, a világháború harmadik évében korlátozottak voltak a lehetőségei. Károly legfőbb törekvésének egyértelműen a béke mielőbbi elérését tarthatjuk, mert sok kortársánál élesebben látta, hogy a Monarchia nem bírja sokáig a minden korábbinál kimerítőbb küzdelmet. A béke megteremtéséhez azonban minden belső erőforrás támogatására szüksége volt, így különösen is a dualista szerkezet folytán komoly befolyással bíró magyar elittel kellett együttműködnie. Ha az 1867-es kiegyezésre Ferenc Józsefet az a felismerés vezette, hogy hosszabb távon nem lehet a birodalmat a magyarok ellenére kormányozni, akkor Károlynak a birodalom minden korábbinál nagyobb válságában is szem előtt kellett tartania ezt a tapasztalatot. Ha a béke volt az elsődleges cél, akkor annak minden mást alá kellett rendelni, így a birodalmi reformot is a háború utánra kellett halasztani.

Ebből következően mindaddig, amíg szükség volt a birodalom megmentése érdekében a magyarokkal való együttműködésre, nem fordulhatott ellenük. Uralkodói

²⁹ A fennálló magyarországi viszonyokat szintén tudatosan megváltoztatni kívánó II. József is éppen ezért nem volt hajlandó megkoronáztatni magát 1780-ban.

³⁰ Gordon BROOK-SHEPHERD: *Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgerkaisers*. 2. Auflage. Wien – München – Zürich, 1968, Verlag Fritz Molden, 205–206.

³¹ Pl. Károly majdani utolsó osztrák miniszterelnöke, Heinrich Lammasch. Erre: Roman Hans GRÖGER: *Oktober 1918. Vorgeschichte und Folgen – ein Beitrag zum 100. Jahrestag des Völkermanifests*. Horn, 2018, Verlag Berger, 22.

lehetőségei e téren végső soron abban merültek ki, hogy a magyarországi politikai csoportok közötti ügyes manőverezéssel igyekezzen növelni saját mozgásterét.

Érdeemes ebben az összefüggésben is vizsgálni talán legfontosabb magyar belpolitikai döntését, a nagyhatalmú miniszterelnök, Tisza István gróf 1917. májusi menesztését. Ferenc József uralkodásának utolsó időszakában Tisza egyértelműen a Monarchia legbefolyásosabb civil politikusa volt.³² Az új uralkodónak érthetően törekedett arra, hogy hozzá hű személyek vezessék a birodalmat.³³ A keménykezű magyar miniszterelnök menesztését ugyan a magyarországi ellenzék nagy örömmel fogadta, de a lépésnek komoly következményei is voltak. Tisza mögött ugyanis az addig kormányzó Nemzeti Munkapárt kitartott, így a választójogi reform ígéretével kinevezett új, koalíciós kormány a parlamentben kisebbségben volt, és így minden lényeges szavazásnál ki volt szolgáltatva Tisza akaratának. A Károly számára személyesen is rokonszenves fiatal miniszterelnök, Esterházy Móric gróf ezt a helyzetet csak 49 napig tudta elviselni, és lemondott. Utóda pedig nem Tisza fő ellenlábas, Ifj. Andrassy Gyula gróf lett, akire pedig a közvélemény is számított, hanem a király számára inkább ellenszenves politikai veterán, a már korábban is kétszer a magyar kormány élén álló 69 éves Wekerle Sándor.³⁴ Ahogy azt a korabeli sajtó is megírta, „nem belpolitikai okok hatottak közre” Andrassy mellőzésében,³⁵ ami a vezető politikus erőteljes, még Tiszánál is látványosabb németbarátságával állt összefüggésben. Vagyis a király ismét a külpolitikai mozgáster bővítésének rendelte alá magyar belpolitikai döntését.

Miért kellett mennie Tiszának? A személyes okokat nem említve kiemelhetjük, hogy Károly – XIII. Alfonz spanyol királytól – úgy értesült, hogy az antant jó néven venné, ha a világháború kirobbantásában részes vezetők közül még utolsóként a posztján lévő Tisza nem maradna hatalomban.³⁶

³² Vö: Imre RESS: Das Königreich Ungarn im Ersten Weltkrieg. In: *Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg*. Hrsg. v. Helmut RUMPLER. Wien, 2016. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1110–1113.

³³ Károly uralkodása első hónapjaiban leváltotta Burián közös külügyminisztert, Koerber osztrák miniszterelnököt és Conrad vezérkari főnököt is.

³⁴ Vö.: Géza Andreas von GEYR: *Sándor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie*. München, 1993, R. Oldenbourg Verlag, 362.

³⁵ Miért nem Andrassy? In: *Pesti Hírlap*, 1917. augusztus 20., 4.

³⁶ Manfred RAUCHENSTEINER: *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Wien – Köln – Weimar, 2013, Böhlau Verlag, 766. – Más kérdés, hogy az antant nem lehetett tudatában annak a ténynek, hogy a Szerbiának elküldött hadüzenetet éppen Tisza mintegy kéthetes ellenállása késleltette 1914 júliusában, azaz a Monarchia akkori vezetői közül éppen az ő felelőssége mondható a legcsekélyebbnek a háború megindításában. Ifj. BERTÉNYI Iván: Tisza István és az első világháború. In: *Mítoszok, legendák, tévhit* a 20. századi magyar történelemben. Szerk: Romsics Ignác. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 28–86.

Bár Tisza nem akadályozta Károly békepolitikáját (pl. szkeptikus volt a németek tengeralattjáró-háborújával kapcsolatban is³⁷), de a választójogi reformnak valóban eltökélt ellenfele volt. De vajon mennyire volt fontos 1917-ben Károlynak a magyarországi demokratikus választójog bevezetése? Az sem zárható ki, hogy az uralkodó a választójog bővítésének népszerű ügyét csak arra használta föl, hogy a magyarországi ellenzékkel összefogva így szabaduljon meg Tisztától. Ezt az is megerősítheti, hogy a későbbiekben hajlandó volt a választójog ügyében elfogadni a Wekerle-kormány egyezkedő kompromisszumait Tisza konzervatív parlamenti többségével.³⁸ Másfelől azonban azt is érdemes figyelembe venni, hogy 1917 tavaszán az orosz forradalom után különösen megnőtt annak a jelentősége, hogy a háborúba mind jobban belefáradó néptömegek érezzék: a vezetők nem hagyták őket magukra, figyelnek a szavukra és igyekeznek enyhíteni szenvedéseiken. A választójog kiterjesztésének meghirdetése és bizonyos népjóléti intézkedések (így népjóléti miniszterek kinevezése Ausztriában és Magyarországon is) az orosz forradalom okozta elégedetlenség lecsillapítását is szolgálhatták.

Úgy tűnik tehát, hogy Károly magyarországi belpolitikájára elsődlegesen a sok tekintetben kényszerű kompromisszumok és a magyaroknak tett (főleg szimbolikus) engedmények voltak a jellemzők. Károly a birodalom megmentéséhez nélkülözhetetlennek látott béke érdekében kénytelen volt sok más kérdésben engedni. Számítása abból a szempontból bevált, hogy a magyar politikai elit nem akadályozta békepárti külpolitikáját, részben persze azért, mert a titkos tárgyalásokba nem is nagyon volt beavatva. De a magyar politikusok, élükön Tisza Istvánnal, eleve elleneztek a területi annexiókat, mert attól tartottak, hogy minden területi szerzemény csak veszélybe sodorhatja a Monarchia és azon belül Magyarország államjogi és etnikai viszonyait.

A magyar politikai elit a Monarchiát megmenteni hivatott béke elérésében nem jelentett leküzdendő akadályt, de a háború eredményes befejezését követően komoly ellenállást tanúsított volna minden számára kedvezőtlen birodalmi reformmal szemben. Hogy Károly ebben a helyzetben is megtartotta volna a háború alatti magyarbarát és

³⁷ VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994, Századvég Kiadó, 415–417.

³⁸ Mivel a király nem akart politikailag kockázatos, radikális lépéseket (parlament-felosztatás, új választások) tenni a választójogi reform sikere érdekében, így a helyzet foglya maradt, és végül meg kellett elégednie egy Tisza felfogását messzemenően figyelembe vevő, mérsékeltebb választójogi reformmal, aminek szentesítésére csak 1918 szeptemberében került sor (1918. évi XVII. tc. az országgyűlési képviselők választásáról).

engedékeny politikai irányvonalát, nem tudhatjuk, mert a világháború elvesztése miatt a birodalom átalakítása nem Károly és különösen nem a magyarok akarata szerint ment végbe. Ha ezek után végezetül arra a kérdésre keressük a választ, hogy miként él Károly alakja a magyar történelmi emlékezetben, akkor azt felelhetjük, hogy sem a jobb-, sem a baloldali emlékezetpolitika nem őt tartja a fő felelősnek a történelmi ország széthullásáért.³⁹ A jobboldali memoáírók egy része ugyan Károly szemére vetette, hogy hibát követett el Tisza menesztésével,⁴⁰ ám azt kevesen hitték el, hogy éppen az 1918-ra nagyon népszerűtlenné vált politikus lett volna képes megfékezni az összeomlást.⁴¹ A baloldali memoárokban pedig leginkább azért hibáztatták a királyt, amiért nem adta át nekik a hatalmat már korábban, holott – legalábbis Károlyi Mihály szerint – békepárti és demokratikus programjuk alapvetően azonos volt.⁴² Miközben tehát a magyar bal- és jobboldal egymást tette felelőssé az összeomlásért, Károlyt a szomorú folyamatban csak mellékszereplőnek állították be, aki ugyanakkor pozitív emberi tulajdonságaival részvétet és rokonszenvet ébresztett egykori alattvalóiban.⁴³

Károly rövid uralkodására a világháború nyomta rá bélyegét. A szörnyű világégés olyan nagymértékben korlátozta mozgásterét, hogy elképzeléseit nemhogy megvalósítani nem tudta, de sok tekintetben arra sem volt képes, hogy világos politikai programot képviseljen. Uralkodása annyiban tekinthető csak sikeresnek, hogy a vele kapcsolatba kerülő magyar politikusok túlnyomó többségében kedvező emlékeket hagyott, akik elismerően nyilatkoztak jó szándékáról és pozitív emberi tulajdonságairól. A nagy háború világtörténelmi forgószelvébe került fiatalember tehetetlenségével kapcsolatban érdemes idézni egykori

³⁹ Részletesebben: Iván BERTÉNYI Jun.: Eine sympatische Nebenfigur. König Karl IV. im Spiegel von Memoiren ungarischer Politiker. In: *Karl I. (IV.), der Erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Hrsg. von Andreas Gottsmann. Wien, 2007, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 247–268.

⁴⁰ Jellemző vélemény az író Herczeg Ferencé: „eine eiserne Hand hätte vielleicht noch Ordnung halten können”. Franz HERCZEG: *Graf Stephan Tisza*. Budapest – Wien, 1926, Eligius Verlag, 46. Továbbá: LUKÁCS György: *Életem és kortársaim*. I. kötet. Budapest, é. n., [1936], Pantheon, 211; GÖMBÖS Gyula: *Egy magyarvezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról*. Budapest, 1920, 11.

⁴¹ Ifj. BERTÉNYI Iván: „Ha nem ölik meg Tisza Istvánt, akkor Trianon sem következhetett volna be.” Megmenthette volna Tisza Magyarországot? In: *1918 – A Nagy Összeomlás*. Szerk.: Hermann Róbert, Ligeti Dávid. Budapest, 2019, Országház Könyvkiadó, 35–75.

⁴² *Fighting the World: The Struggle for Peace*. By Count Michael KÁROLYI. Translated by E. W. Dickes. London, 1924, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 158–159.

⁴³ Igaz ez a mérsékelt baloldali Batthyány Tivadar gróf volt miniszterre (BATTHYÁNY Tivadar gróf: *Beszámolóm*. Budapest, [1928.] szerző kiadása, I. kötet, 140.) és Tormay Cécile szélsőjobboldali írónőre is (*Bujdosó könyv*. Írta TORMAY Cécile. I. kötet. Feljegyzések 1918-1919-ből. Budapest, 2003, Gede Testvérek Bt., 103–104. és 108–110.)

kabinetirodai titkárának véleményét: Károly „[o]lyan időkben élt, hogy a Napóleon lángesze is kevés lett volna, még a Bismarck éleslátása, erélye és szívóssága is kellett volna hozzá!”⁴⁴

⁴⁴ *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből.* Írta: PÁPAY István, néhai ő császári és apostoli királyi felsége kabinettitkárja, udvari tanácsos. Budapest, 1928, Apostol nyomda, 248